

RECENZIJE

O HRVATSKOJ LIJEVOJ INTELIGENCIJI

Mladen Iveković:

Hrvatska lijeva inteligencija 1918—1945.

Suradnici:

V. Bratulić, M. Franičević, M. H. Ožegović, M. Jakšić, I. J. Broda, M. Konjhodžić, V. Mađarević, J. Martinović, S. Novak, V. Popović, I. Ramljak, B. Sučević, M. Vaupotić, T. Zalac.

Izdanje:

Naprijed, Zagreb 1970.

No oko 700 stranica teksta, u dva sveska (I—1918—1941, II—1941—1945) objavljen je pionirski historiografski rad posvećen izuzetno značajno temi: hrvatska lijeva inteligencija. Potpisani recenzent nema namjeru da ocjenjuje njegovu stručno-metodološku nego hoće da mu istakne nesumnjivu političko-kulturnu vrijednost: to djelo se javlja da popuni jednu prazninu i inicira istraživanje i diskusiju nedvojbeno aktualne društvene tematike. Autoru Dr Mladenu Ivekoviću, istaknutom političkom radniku, iskusnom publicisti, koji je i sam u redovima hrvatske lijeve inteligencije niz godina bio, prije svega politički djelatnik, uspjelo je da uz vlastiti istraživački, sistematizatorski i urednički doprinos osigura pomoć brojnih suradnika, kojih je priloge ukomponirao u svoju, kako skromno kaže, publikaciju: bilo uvrštavajući ih integralno, bilo u vlastitoj obradi. Naslovljenoj temi pristupajući »na jedan esejistički, no ipak dokumentarni način« (knj. I, str. 5) Iveković je uspio

da ediciji — izašloj u sklopu obilježavanja 50-godišnjice KPJ i SKOJ-a, 30-godišnjice Titova dolaska na čelo KPJ i 30-godišnjice osnivanja KPH — u visokom stupnju dade osobni pečat i da građu organizira tako da pred sobom ipak imamo više cjelovit rad nego zbornik članaka na zadanu temu. Autorova težnja ka kompaktnosti iskazala se razmjerno uspješnom jer je političko-historijsko vrednovanje izloženih činjenica preuzeo na sebe, dok je stručnoj suradnji dao riječ tamo gdje je stručnost (izuzmemo li začas politiku kao struku) jedino i mjerodavna: u priskrbljivanju činjenične građe gdje je manjkala i u izricanju stručnih (na pr. estetsko-literarnih i filozofskih) vrijednosti sudova, gdje ih autor sam nije želio formulirati.

Izričito se unaprijed ograđujemo od pokušaja *meritornog* vrednovanja bilo činjeničke bilo vrijednosne komponente ovog rada. Naime da li su činjenice primjereno iznesene, da li i šta još vrijednog pažnje nedostaje, šta je i zašto ispušteno i sl. — na sva ta pitanja može da odgovori samo historiografska kritika i dalje historiografsko istraživanje, a o dijelu tematike našeg nekadašnjeg istraživanja imamo samo pozitivan sud. Da li su ipak iz pruženih činjenica izvučeni primjereni politički, sociološki, kulturološki i sl. sudovi — stvar je opet stručne diskusije i raspravljanja kojima ova edicija pruža izazov i u koja bi se u pogodnoj prilici iz vlastitog aspekta uključili. Ali uza sve metodološke rezerve u uže-stručnom smislu želimo bez ustručavanja istaknuti jedan uvjetno formulirani opći afirmativni sud i o činjeničnoj i o interpretativnoj komponenti.

Ovdje je naime po prvi put izložena veoma dragocjena činjenična građa o

hrvatskoj lijevoj inteligenciji u rasponu njezina angažmana na strani socijalističke revolucije i Komunističke partije od kraja prvog svjetskog rata, oktobarske revolucije i stvaranja prve jugoslavenske države, sve do pobjede oružane faze socijalističke revolucije u Jugoslaviji 1945. godine. Kao takav, iz historiografsko-dokumentarističkog aspekta ovaj rad je ne samo prvi te vrste u Hrvata već prvi rad na istraživanju povijesne uloge socijalistički i komunistički orijentirane inteligencije u povijesti bilo koga naroda Jugoslavije, pa ga kao takvog treba svesrdno pozdraviti. Bilo je doista vrijeme da se taj rad sistematski otpočne, kad se zna koliko je angažman najboljeg intelektualnog potencijala hrvatskog naroda na strani socijalističke revolucije bio važan, da, u mnogom pogledu upravo sudbonosan. Nije to bila samo oduživanje duga historičistički hipostaziranoj revoluciji već veoma konkretno, mnogobrojnim žrtvama plaćeno nastojanje na samosvještavanju najširih narodnih masa spram vazda istog pitanja: kako dostojno opstati kao narod u svijetu kojem dostojni profil treba tek izboriti? Da je hrvatski narod uzmogao na to pitanje u najsudbonosnija vremena odgovoriti zasluga je ne samo onih među Hrvatima koji su posvetili živote revoluciji, potpuno se posvećujući njezinoj političkoj dimenziji, nego istovremeno brojnih intelektualaca, koji su revoluciju pripremali i ostvarivali svojim kulturnim, znanstvenim, umjetničkim, a po potrebi i neposredno političkim angažmanom. Neporeciva je zasluga publikacije o kojoj je riječ što pruža prvi sistematski pokušaj činjeničkog iskaza o svoj mnogovrsnosti, intenzitetu i opsegu djelotvornog učešća hrvatskog intelektualca i uopće inteligencije u Hrvatskoj u revolucionarnom socijalističkom i komunističkom pokretu 1918—1945.

Iz interpretativnog ugla govoreći vrijedna je ova publikacija stoga što je dr. M. Iveković, doduše oprezno i izbalansirano, ali dovoljno jasno, izložio vlastiti pogled na ulogu hrvatske lijeve inteligencije u omeđenom povijesnom periodu. On tu ulogu motri u kontekstu složenog, nipošto pravocrtnog puta kojim je prošao sav revolucionarni radnički i marksistički

pokret, nastojeći da je ocijeni u kontekstu općih društvenih determinanti koje je određuju, kao i da nju samu sagleda kao su-determinantu općih društvenih gibanja. Način na koji Iveković apsolvira brojne »delikatne« i donedavna neraspravljene momente i epizode, kao i njegova opća interpretativna pozicija, stvar su diskusije, ali je simpatično da autor svoje poglede izlaže u najvišem stupnju lišen apodiktičnosti, želeći i načinom interpretiranja građe izazvati odjek i diskusiju.

U nadi da će ova značajna edicija doista debatu i potaknuti, mi njezinu pojavu toplo pozdravljamo. A od istraživanja koje bi ona mogla stimulirati, rado bi pozdravili i jedno nadalje aktualno: Hrvatska lijeva inteligencija 1945—1970.

Ivan Babić

DEWEYEVI RANI RADOVI

John Dewey:

The Early Works, 1882—1898.
Vol. I, II.

S. Illinois Univ. Press, 1969, 1967.

Inicijativom entuzijasta okupljenih na Southern Illinois University, Car na Southern Illinois, SAD) započelo je objavljivanje definitivnoga kritičkog teksta cjelokupnih djela najpoznatijeg i najutjecajnijeg američkog filozofa — Johna Deweya. Prvi se put načela i metode najsvremenije tekstualne kritike, ranije primijenjene pri izdanju sabranih djela pojedinih američkih književnika (npr. Hawthornea), primjenjuju na filozofijski opus jednog Amerikana. A radi se o opusu čovjeka koji je objavio četrdesetak knjiga i gotovo 700 članaka u približno 140 časopisa i listova, o reagiranjima jednog velikog uma na razovrsne probleme i pojave koji su stupili u njegovo žarište u toku sedamdeset, po mnogo čemu burnih godina njegove plodne djelatnosti. Prikupljanje i priprema tekstova za ovo iznimno ambiciozno i skupo izdanje trajala je

pet godina (1961—1966), radi čega je organiziran zaseban sveučilišni odjel. Specijalnoj redakciji iz Carbondalea uspjelo je osigurati pomoć najboljih poznavalaca Deweyeva djela radi prezentiranja i komentiranja svakog pojednog sveska.

Prvih pet svezaka bit će posvećeno filozofovu »formativnom periodu« (1882—1898) i odštampano pod općim nazivom »Radi radovi«. Od njih su do sada u ruke čitatelja dospjela prva dva: 1967. objavljen je drugi (po kronološkom redoslijedu) svezak, što sadrži prvu Deweyevu objavljenu knjigu *Psihologija*, a 1969. prvi svezak pod naslovom *Rani eseji i Leibnizovi novi eseji*.

Deweyeva *Psihologija* (prvo izdanje 1887, drugo, prepravljeno 1889, treće i posljednje 1891), na koju se ovdje opširnije ne namjeravamo osvrnuti, udžbenik je u kojem pisac jedinstveno plastičnim i nipošto suhoparno stručnim jezikom izlažući znanstvenu psihologiju i reflektirajući na tada najsvremeniju stručnu literaturu, razvijajući psihologiju »slobodnu od metafizike«, studenta uvodi u filozofijsku problematiku. To je, dakle, pokušaj izlaganja psihologije u filozofijskom duhu. Dewey ovdje izvorno promišljeni »dinamički idealizam« svog učitelja američkog neohogelijanca G. S. Morrisa prepleće s fiziološkijskom psihologijom G. S. Halla, W. Wunda i uopće tada najnovijih nalaza eksperimentalističke škole u psihologiji. Bitno mu je htijenje da se samosvojnomo interpretacijom tadašnjih nalaza u psihologiji probije do na toj interpretaciji zasnovanog rješavanja etičke problematike, središnje za njegovo cijelo filozofijsko nastojanje. Premda nakon 1891. nije objavio sistematskog djela o psihologiji, Deweyevu će zanimanje za psihološkijsku problematiku ostati trajnim, a doći će do izraza u njegovim radovima posvećenim etici, odgoju, logici, estetici, socijalnoj i političkoj teoriji. Iz horizonta ove posljednje osobito će pod utjecajem svojega kolege G. H. Meada i ondašnje antropologije naglasiti ulogu inteligentnog suđenja u eksperimentalnom procesu rekonstruiranja društva. Duh »u konkretnom«, kako u predgovoru *Psihologiji* lijepo ističe povjesničar američke filozofije

Herbert W. Schneider, bit će shvaćen »kao kritički i rekonstruktivan proces unutar običaja i institucija koje tvore opći okvir ljudske prirode i ljudskog ponašanja. Tako njegova psihologija postade sve znatnije socijalnom i behavioralnom, približavajući se kulturološkoj analizi«. (Sv. II, XXVI).

U seriji prvi, a po redu objavljivanja drugi svezak sadrži Deweyeve prve objavljene radove (1882—1888), od kojih (opsegom najveću) studiju o Leibnizovim *Novim esejima*. Teme ostalih najranijih radova jesu: metafizičke pretpostavke metarijalizma, Spinozin panteizam, Kant i filozofijska metoda, obaveza spoznaje boga, duša i tijelo i dr, a od 20 članaka i recenzija oko polovica ih je posvećena psihološkijskoj problematici. Prvu fazu Deweyeva misaonog razvoja Lewis E. Hahn u uvodnom je eseju označio »Od intuicionizma k apsolutizmu«. (Ovdje Hahn parafrazira samog Deweya, koji je svojoj kratkoj filozofijskoj autobiografiji dao naslov »From Absolutism to Experimentalism«.) Ovi nam eseji govore o tome kako se Dewey noseći breme kulture rodne Nove Engleske (uključujući elemente filozofijskog nauka stare škotske škole), součava s velikim misliocima novovjekne filozofije (Spinos, Leibniz, Kant), završivši tu fazu osobujnim usvajanjem Hegela, Znamenito je da u radovima na psihološkijske teme ostaje vazda filozofom, tako da mu (Hodgson u *Mind*u) prigovara da mu je psihologija ne (kako bi Dewey htio) paradigmatička za razvijanje njegove metode filozofijskog mišljenja nego »iluzorna«. U svakom slučaju, očito je da Dewey u prvoj fazi svojega filozofijskog sazrijevanja nije sljedbenik ni pozitivizma ni psihologizma, već da sa stajališta prvo svojevrsnog »voluntarističkog idealizma«, a potom s hegelijanskog stajališta (u Hegela mu je bitan svijet objektivnog duha, odavde inspiracija njegovoj socijalnoj psihologiji i političkoj teoriji) ratuje kako protiv prvog, tako i protiv drugog. Jednako je tako očito da ni u ovoj prvoj fazi nigdje nije puki epigon, nego da, lativši se bilo kojeg klasičnog mislioca, o njemu raspravlja izvorno-kritički, uvijek tražeći vlastiti stvaralački put.

Od radova u ovom svesku svakako nam je, s obzirom na profil našeg časopisa, najzanimljiviji »Etika demokracije«. To je prvi značajniji rad na temu koju smo drugdje označili za Deweya u pravom smislu *životnom*. Središnje mjesto u ovom radu na 23 stranice (tu je zapravo prva skica Deweyeve cijele političke teorije) zauzima misao da pojam demokracija u bitnom nije politički nego etički, socijalni, da su »demokracija i jedini, konačni etički ideal čovječanstva... sinonimi«. (Sv. 1, str. 248). Nadalje, ističe Dewey, da bi bila zbiljskom, demokracija mora biti ne samo političkom i građanskom nego i industrijskom. Da bi pak to bila, industrijski odnosi moraju se podrediti humanima: »industrijska organizacija mora postati socijalnom funkcijom« (Usp. str. 247). Strahovanja da tako interpretirana demokracija vodi socijalizmu i komunizmu-Deweya ne plaše.

Oni koji u Deweyu vide samo još jednog od predstavnika organicizma u socijalnoj teoriji (a takvih smo klasifikacija nedavno sretali i u nas) naći će i u ovom članku dosta tekstualnih potvrda za svoje mišljenje. Ipak, taj »organicizam« bit će adekvatnije nazvati »holizmom« od (whole) doista karakterističan za sav Deweyev filozofijski život. Pa ako je riječ o »organicizmu«, možda ga je najprimjerenije vidjeti tamo gdje Dewey kaže da je demokracija društvo u kojem se pojedinac i društvo *organski* odnose jedno prema drugom (str. 237). Ali prepoznavati ovdje organicizam biološkog porijekla (makar je i za to lako naći potvrde i povučenih usporedbi u tekstu) čini nam se neosnovanim.

Kooperativnoistraživačkom projektu S^o Illinois University i poimence urednicima G. E. Axtelleju, J. A. Boydston, J. R. Burnettu, S. M. Eamsu, L. E. Hahnu, V. A. R. Leysu, W. R. McKenzieju i F. F. Villemainu treba doista čestitati na ovom izuzetnom izdavačko-uredničkom pothvatu, na jednom takvom izdanju Deweyevih djela, koje će, uvjereni smo, ubrzo postati klasičnim.

Ivan Babić

Najdan Pašić

POLITIČKO ORGANIZOVANJE SAMOUPRAVNOG DRUŠTVA

»Komunist«, Beograd, 1970, str. 96.

Niz svojih ranijih naučnih radova iz oblasti političke publicistike i teorije profesor Najdan Pašić obogatio je i ovim svojim djelom, koje je utoliko relevantnije što se odnosi na *samoupravljanje* kao pretpostavku i konstitutivni element izgradnje socijalističkog društva.

Kako naučne krugove, tako i praktičare autor suočava s »razvojem samoupravnih odnosa u privredi i u drugim sferama društvenog života i s postepenim pretvaranjem samoupravljanja u fundamentalni princip cjelokupne društvene organizacije« i ukazuje na dileme konstituiranja društva koje počiva na samoupravnim osnovama.

U nastojanju da sagleda i osvijetli izvanredno složene sisteme proizvodnje i upravljanja, autor je izložio koncepciju samoupravljanja od njezina nastanka u *jugoslavenskom* društvu sve do najnovijeg razvoja. Ideju samoupravljanja, Pašić prati od 1950. godine, putem ustavnih dokumenata, projekata i drugih zakonskih akata i koncepcija značajnih za razvoj samoupravljanja, te stvaranja institucionaliziranih oblika te suradnje (radničkih savjeta, proizvodnih savjetovanja, komiteta »zajedničkih« konsultacija, savjeta poduzeća i drugih), da bi najzad u kritičkoj analizi ukazao na različite koncepcije samoupravljanja.

Prateći pojedine faze samoupravljanja, u prvom dijelu knjige autor analizira ukidanje državnog vlasničkog monopola koji je bio prvi oblik ukidanja privatno-kapitalističke svojine, ali istodobno i oblik u kojemu se na nov način regulira otuđenost sredstava za proizvodnju od proizvođača, kao i njegova nemogućnost da samostalno odlučuje o upravljanju radom i proizvodom koji stvara. Međutim, proces društvenog oslobodjenja rada, drugim riječima ukidanje svih oblika ekonomske i političke sile nad ljudima, nužno traži transformaciju državne svojine u društvenu. U

tom smislu autor i razvija ideju o socijalizmu kao društvenom oslobođenju rada. A samoupravljanje je onaj nerazdvojni činilac i konkretno-povijesni proces koji povezuje pretvaranje državnog u društveno vlasništvo. To razdoblje razvitka jugoslavenskog društva s pravom smatramo prekretnicom u njegovu razvoju.

Upravo taj značajan aspekt-pretvaranja društvene svojine u »univerzalnu materijalnu osnovu samoupravne autonomije svih nosilaca udruženog socijalističkog rada« potvrđuje postojanje novog položaja čovjeka udruženog u radu na društvenim sredstvima za proizvodnju i stvara u suvremenoj etapi razvoja nov tip proizvodnih odnosa u kojima radni ljudi stječu prava i pozicije da neposredno kontroliraju društvene uvjete svojega rada i svoju materijalnu egzistenciju. Takvo tretiranje problema eksplicira u sebi ideju neposredne samoupravne demokracije i podružstvovljenje politike, kao i tendenciju jačeg isticanja demokratizacije političkog sistema. »Pošto razvoj samoupravljanja i s njim nerazdvojno povezano likvidiranje uzroka podvojenosti javne vlasti i društva postaju osnovna objektivna determinanta transformacije političkih odnosa, to je pretvaranje političko-predstavničke demokratije u neposrednu socijalističku demokraciju osnovna zakonitost i nužni pravac te transformacije. Razumevanje te zakonitosti je bitan uslov da bi se shvatio smisao i sagledala perspektiva konstituisanja političkog sistema na samoupravnim osnovama« (str. 25.). Izlažući primjer jugoslavenskog društva, odnosno proces pretvaranja političko-predstavničkih odnosa i institucija u sistem neposredne samoupravne demokracije, prof. Pašić iznosi nekoliko osnovnih aspekata koji su karakterizirali taj proces, nastojeći realno sagledati sve one ključne elemente što se odnose na razdoblje tog razvitka i pretvaranje predstavničko-političke u neposrednu demokraciju. Zapaženo mjesto zauzima zalaganje autora za podružstvovljanje procesa političkog odlučivanja.

U drugom poglavlju knjige autor kritički razmatra različite koncepcije samoupravljanja, njezine mogućnosti,

teškoće i ograničenosti, naglašavajući kako se samoupravljanje afirmiralo kao osnovna realna povijesna negacija i alternativa etatističkim oblicima organizacije, ali usprkos tome elementi etatističke ideologije i danas postoje u svijesti različitih društvenih slojeva. Zato je, po autorovu mišljenju, veoma važno utvrditi stvarni sadržaj različitih interpretacija samoupravljanja kao i realne društvene interese i težnje koje one izražavaju. Imajući sve to na umu, i to kako u idejno-političkom životu društva, tako i u praktičnom djelovanju, profesor Pašić polemizira s različitim pseudo-samoupravnim koncepcijama koje deklarativno stoje na idejnim pozicijama samoupravljanja, a stvarno pružaju otpor realnim procesima preobražanja društva koje se izgrađuje na samoupravnim osnovama. U tom kontekstu autor ističe na prvom mjestu dva bitna obilježja takvih pseudo-samoupravnih koncepcija, za koje je karakteristično da samoupravljanje promatraju odvojeno od njegove materijalne društveno-proizvodne osnove, od konkretnog procesa društvenog oslobođenja rada. Shvaćajući takve pseudo-samoupravne koncepcije kao negativan trend djelovanja u razvoju samoupravnog društva, profesor Pašić izvodi zaključak da u nas postoji jedna već razvijena etatistička koncepcija samoupravljanja koja se pojavljuje u tri varijante. Analizirajući pojedine varijante autor se kritički osvrće i pokazuje kako je priroda svake pojedine navedene varijante bitno suprotna marksističkoj interpretaciji samoupravljanja, jer su temelj samouprave, neposredne demokratske organizacije društva novi produkcionni odnosi, u kojima udruženi proizvođači postaju stvarni gospodari svog društvenog proizvoda i utječu na upravljanje općim poslovima društva.

U trećem, posljednjem poglavlju »Samoupravna integracija i politički sistem« autor razmatra samoupravnu integraciju u ekonomskoj, političkoj i u drugim sferama društvenog života. Deetatizacijom privrednih odnosa stvaraju se mogućnosti za neposredno povezivanje i integriranje samoupravnih radnih organizacija motiviranih i interesima udruženih proizvođača. Tendencija jačanja samo-

upravne integracije, koja je u sadašnjoj fazi razvoja objektivna potreba i temeljni kamen u globalnom procesu društvenog oslobođenja rada, još uvijek snažno kočće rascjepkane privredne organizacije i sile koje su izvan kontrole radnika. Stoga je privredna i društvena reforma, započeta 1965. godine, pripremila teren za opsežniju samoupravnu integraciju, koja je trebala riješiti brojne ekonomske probleme. Samoupravna integracija, čiji su osnovni nosioci samoupravne radne organizacije u privredi, postala je poželjna prije svega zbog čisto ekonomskih razloga, jer nametnuto vanjskim činionicima, formalno-administrativno objedinjavanje nije identično tehnološko-ekonomskom integriranju, niti je u stanju rješavati probleme od vitalne važnosti za život zajednice. Upravo taj razvoj samoupravnih integracionih tokova, koji je zahvatio privredu i druge djelatnosti, postavlja kao primarno pitanje u kakvom je odnosu integracija prema društvenoj strukturi i konkretnim interesima u društvu. Analizirajući proces povezivanja, autor posebno ukazuje na različita shvaćanja o povezivanju. Posebno ističe da samoupravna integracija mora voditi računa o »ljudskom faktoru«, koji se pojavljuje kao subjekt integracionih procesa, o motivima i težnjama ljudi, koji se u procesu integracije nalaze u određenoj društvenoj situaciji i prema tome imaju određene konkretne interese.

Uspoređujući tehnološku i »političku« integraciju autor se osvrnuo i na ulogu političkih činilaca-države, organa političke vlasti i drugih nosilaca političkih funkcija u društveno-ekonomskom razvoju, na različite društvene interese koji su s tim razvojem najneposrednije povezani.

On se posebno osvrće na velike regionalne i nacionalne razlike u pogledu uvjeta privređivanja i stjecanja dohotka u Jugoslaviji, svjestan da te razlike rađaju i različite konkretne interese koji dolaze do izražaja i na političkom planu i koji u integracionim zahvatima dobivaju svoju političku dimenziju. Profesor Pašić iznosi neke značajne momente koje treba imati na umu da bi se ubrzao razvoj integracionih veza i ostva-

rili jedinstveniji i pravedniji uvjeti za samoupravnu integraciju u Jugoslaviji.

Profesor Pašić izložio je u svojoj knjizi cijeli niz pitanja i problema, veoma složenih i delikatnih, s kojima se svi mi danas susrećemo. Dinamični tokovi razvoja jugoslavenskog društva, kao i razvoj našeg društveno-političkog sistema, nerazdvojno su povezani sa samoupravljanjem i položajem radnog čovjeka u našoj samoupravnoj zajednici. Autor je ukazao na važnost ekonomskog i političkog aspekta samoupravljanja, kao i na objektivne potrebe samoupravne integracije naglašavajući i njezinu političku dimenziju. Iako je sumarno izložio ovu izvanredno složenu ekonomsku i političku problematiku, knjiga može poslužiti kao koristan priručnik svakome tko se bavi, zanima ili razmišlja o tim problemima.

Štefica Deren

SVEUČILIŠTE I REVOLUCIJA

Sveučilišni komitet SKH

Zagreb, 1970.

U knjizi što ju je pod gornjim naslovom izdao Sveučilišni komitet SKH u Zagrebu, tiskana je rasprava sa simpozija »Borba za socijalističko sveučilište«, održanog 8. 9. i 10. siječnja u Zagrebu (referati i rasprava) — prigodom tristote obljetnice Zagrebačkog sveučilišta, pedesete obljetnice KPJ, SKJ-a i sindikata. Obilnošću problema, metodoloških i aspektskih pristupna, idejama i stajalištima što ih potiče naslovna tema, a u što je otvoreno ušao ovaj skup eminentnih znanstvenika — zaslužuju ovi materijali pozornost javnosti. Pohvalno je što se izdavač potrudio da se donese u zasebnom tisku uviđajući da to nije manifestacioni ili arhivski, nego u prvom redu — aktualno-poticajni materijal. Brojnost tematskih okvira, tema i pristupa što su u knjizi doneseni sprečavaju da se objektivno, seriozno i dolično proanalizira svako tematsko područje, svaka tema i svaki pristup, — to ćemo moći samo spomenuti te-

me i sudionike, a tek naznačiti neke probleme i stajališta.

U tematskom okviru »Komunistički pokret na Sveučilištu u Zagrebu« pišu Vojo Rajčević, dr Jura Medarić, dr Milan Prelog, dr Hodimir Sirotković, a donesena je i rasprava dr Bogdana Bilića i Stanka Dvoržaka. U tematskom okviru »Lijeve misao i idejni dileme pred drugi svjetski rat« jesu prilozi: dr Ivana Babića, dr Stanka Lasića, dr Aleksandra Flakera, Miroslava Vaupotića, dr Predraga Vranickog, te rasprava dr Vladimira Bakarića. U okviru »Sveučilište svijet rada i znanstvena revolucija« prilozima su zastupani: dr Vanja Sutlić, dr Ivo Šlaus, dr Ivan Jurković, dr Ervin Nonveiller, dr Davor Rodin, dr Vladimir Mužić, Radivoje Davidovi, dr Božo Težak.

U tematskom okviru »Sveučilište i revolucionarne perspektive društva« jesu prilozi: Nerkeza Smailića, dr Grge Gamulina, dr Ante Pažanina, Branke Brujić, Daga Strpića, dr Olega Mandića, Eduarda Kalea, Ivana Prpića, Damira Grubiše, dr Čazima Sadikovića, Milana Mesića. U posljednjem tematskom krugu »Sveučilište i samoupravno društvo« jesu prilozi: dr Rikarda Langa, dr Eugena Pusića, dr Veljka Cvjetičanina, dr Jakova Sirotkovića, dr Šime Đodana, Ante Cicvarića, dr Božidara Jelčića, Božidara Jakšića, Đura Takalića, dr Omera Ibrahimagića, dr Milorada Bertolina, dr Bogdana Pilića, dr Danila Z. Markovića, Veljka Mratovića, Ivana Pađena. Donesena je završna rasprava (dr Pavla Pavle, dr Srđan Vrcan, dr Božo Težak, dr Zvonimir Baletić, Makso Baće, dr Rikard Podhorsky, dr Stjepan Pulišelić, dr Dimitrije Sergejev, dr Predrag Vranicki, Ema Derosi-Bjelajac).

Objektivno je ovdje nemoguće izdvojiti vrijednoću ili aktualnoću jedno znanstveno područje, jednu temu ili stajalište; i ako ćemo to učiniti s tematskim područjima: lijeva misao i idejne dileme pred drugi svjetski rat, te: Sveučilište svijet rada i znanstvena revolucija, to nikako ne znači da druga tematska područja, teme i stajališta ne zaslužuju jednaku pozornost, što se najbolje vidi iz naslova tema i tematskih okvira. Tematski okvir: Sveučilište svijet rada i znanstvena revolucija naznačujemo,

jer su na središnju temu suvremenog svijeta, znanstvene revolucije, doneseni prilozi znanstvenika i filozofa, što uvijek donosi reljefniju sliku stvari pa su plodonosno implikativni. Drugi tematski okvir (Lijeve misao i idejne dileme pred drugi svjetski rat) također donosi jednu reljefnu sliku, dva pristupa jednom povijesnom razdoblju (ili bar pokušaj dvaju pristupa) znanstvenika koji pokušavaju osvijetliti to razdoblje u kontekstu materijalnih činjenica ili ideoloških sistema i njihovih implikacija, s jedne strane, i jednog sudionika tog razdoblja koji ostaje u kontinuitetu djelatnosti kao političar. U tom kontekstu svi su prilozi ovdje zanimljivi, a s problematskog aspekta i aktualni; na primjer, jednako dubina i otvorenost analize S. Lasića (makar se o metodološkom pristupu može i raspravljati), rezultat objektivne analize činjenica M. Vupotića, kao i prilozi o filozofskim (marksističkim) odredištima, stanjima i orijentacijama sudionika lijeve misli tog razdoblja u Hrvatskoj. Ali se u kontekstu ovog tematskog područja, iako jednako implikativno i za sva druga, javlja pitanje: kako to da su svi ti egzistencijalni problemi ostali i stoje izvan temeljne povijesne analize u kontekstu sudbinske određenosti (prošlosti i perspektiva) hrvatskog naroda? Riječi jednog sudionika da će o temi eventualno ponovo govoriti za pedeset godina (izrečene u kontekstu tehničke prirode) možda bi se ovdje mogle upotrijebiti kao sadržajni odgovor na pitanje; ali to je sa stajališta zdrava razuma nelogično, sa stajališta znanstvenika paradoksalno, niti ono ima opravdanja u konstelaciji naše zbilje, a ponajmanje to ulazi u okvir realno progresivnih htijenja i ostvarenja. Bez toga su konteksta kategorije i sveučilišta i revolucije apstraktne, prazne, besadržajne, ili pak s krivo ispunjenim sadržajem, u svakom slučaju bez kontakta s realnim tlom, pa tako jednako i njihove zadaće u promicanju zbilje. U pohvalu izdavaču treba pridodati ne samo to što je dosta ažurno tiskao nego i solidno opremio i uredio ovu knjigu, te pridodao napomene o autorima, o sudionicima simpozija, a sadržaj donio i na stranim jezicima.

GEORG LUKÁCS:

POVIJEST I KLASNA SVIJEST

Studija o marksističkoj
dijalektici

»Naprijed«,

Zagreb, 1970

Kad bismo sabrali sve napade i zamjerke upućene ovoj kako je naziva Costas Axelos, 'proklesoj marksističkoj knjizi' — a od tih nisu najblaže one samog G. Lukácsa — ste kao bi se dojam da u toj knjizi nema više nijedne stranice koja bi zavrijedila da se čita, pa da time ni sama knjiga više nema prilike niti prava da bude objavljena. No događa se upravo suprotno. U posljednjih nekoliko godina ona je objavljena u Francuskoj, Italiji, u Njemačkoj u sklopu autorovih sabranih djela.

Ova je knjiga već poznata našoj filozofskoj javnosti, kako sadržajno — neke rasprave koje je sačinjavaju već su u nas objavljivane — tako po ulozi koju je odigrala u povijesti marksizma: ona je zajedno s Korschovim djelom »Filozofija i marksizam« energično progovorila protiv vulgarnog marksizma i pozitivizma u marksizmu na početku stoljeća, kao i protiv građanske znanosti i dijelom filozofije, energično ukazujući na središnju Marxovu problematiku kao onu koja još uvijek postavlja u pitanje temelj građanskog opstanka na svim njegovim razinama; poznato je temeljito Lukácsesevo vraćanje filozofske problematike Marxova djela u filozofski čvor njemačkog klasičnog idealizma, osobito Hegela; poznata je temeljita analiza svih sfera građanskog bitka i pokušaj da se na osnovi Marxova pristupa zbilji reinterpretira cjelokupna problematika građanske filozofije; i konačno, poznata je već — i kritizirana — sugestivna shema ili konstrukcija koja stoji u temelju njegovih analiza. To je određenje proletarijata subjekt-objektom povijesti, koju konstrukciju autor u Predgovoru drugom izdanju ovog djela naziva »hegelovstvom koje je hegelovskije od samog Hegela« (Povijest i klasna svijest, »Naprijed«, Zagreb, 1970, str. 24), a koje nedostatak nije toliko u tome

što — kako mu u recenziji knjige još 1925. predbacuje J. Revai — proletarijat ne može biti subjekt-objektom cjelokupne povijesti, nego samo suvremene, građanske povijesti budući da se kao proletarijat javlja tek u građanskom društvu, jer Lukács uvijek pri takvim određenjima cijelu dosadašnju povijest s Marxom naziva »pretpoviješću ljudskog društva«, tako da je postajanje proletarijata subjekt-objektom više zadatak nego puka danost; to određenje uključuje u sebi jednako tako kategoriju mogućnosti kao i aktualnosti; nedostatak te konstrukcije u tome je što ona ima ambiciju da uspostavi apsolutni mehanizam povijesti, proletarijat kao apsolut povijesti, što je Marxu bilo strano. Njegovo određenje temelja povijesnog zbijanja kao proizvodnje smjera prije k tome da se prevlada apsolutnost tog temelja. Toga je svjestan Lukács kada danas prigovara svojem ranom djelu i, štaviše, na temelju Marxovih radova izvodi drugu »filozofiju povijesti« (vidi o tome isječak pod naslovom »Uz teoriju nejednakomjernog razvoja u Marxa« iz njegova još nedovršenog djela »Ontologija društvenog bitka«, »Kulturni radnik« br. 6 od 1968) uperenu osobito protiv interpretacije povijesti koja 'slijed epoha izvodi kao logički slijed kategorija'.

Budući da smo tako već obaviješteni o logičnim i drugim nedostacima ove knjige, pokušajmo je shvatiti u onome kuda sama smjera.

Iz prvog Predgovora pisanog 1922. godine očito je da autor u svojim ambicijama nije bio preuzetan; želio je da ova knjiga bude »početak ili naprosto povod za jednu zbilja plodnosnu diskusiju o dijalektičkoj metodi« (ibid. str. 49), ali autor je ipak tematiziranim problemima dovoljno potaknut da o njima referira u desetak zamašnih studija u materijalu za koji već tada zna da zakažuje »pred zahtjevom za znanstvenom potpunosti i sistematikom« (ibid.).

Usprkos sugestijama u naslovu i podnaslovu knjige pravu temu ovih Lukácsesvih studija treba vidjeti kao nastojanje 'da se spozna zbilja' (str. 69) ili, određenje, kao nastojanje da se spozna njezino središte »koje se

običava nazivati krajnjim ciljem« (str. 81), čime to djelo dobiva sasvim određenu povijesnu artikulaciju. Ono razmatra povijesne — teoretsko-praktičke društvene, ekonomske, političke, organizacione — uvjete ozbiljenja tog cilja.

Problematika knjige postavljena je u dva fundamentalna vida: najprije u dijagnozi, određenju biti suvremenog svijeta kao građanskog ili kapitalističkog, u određenju njegova temeljnog ustrojstva kao postvarenja proizlazećeg iz fetišizma robe. — »Nema, naime, nijednoga problema ovoga stupnja razvitka čovječanstva koji na kraju krajeva ne bi vodio tome pitanju, čije rješenje ne bi moralo da bude potraženo u rješenju zagonetke **strukture robe**« (str. 149). — U svijetlu tog fenomena legitimno izvedenog iz poglavlja o »robnom fetišiz-oblika predmetnosti i svih njima odmu« Kapitala Lukács u prodornim analizama tematizira »prasiliku svih građanskom društvu« (str. 149), progovarajućih oblika subjektivnosti u izvodne, pravne i političke odnose i njima odgovarajuće znanosti i filozofiji, pokazujući na svim razinama nemogućnost građanske teorije i prakse da prodre izvan vlastitih osnova. Građanska znanost i filozofija samo na višoj potenciji ponavlja temeljno proturječenje građanskog bitka kojega paradigmatski oblik Lukács konstatira u Kantovu rascjepu stvari po sebi i stvari za nas; drugi vid u kojem Lukács pristupa svojoj temi jest metoda shvaćena očito u najširem smislu kao put — teoretski i praktički — kako da se prodre s onu stranu zbilje.

Nije slučajno da knjiga počinje i zapravo je utemeljena u njegovoj 'raspravi o metodi' pod naslovom »Što je ortodokсни marksizam?«. Svoj stav prema ortodoksiji Lukács izražava kao »znanstveno uvjerenje da se u dijalektičkome marksizmu pronašla prava metoda istraživanja, da se ta metoda može izgrađivati, provoditi i produbljivati samo u smislu njezina osnivača« (str. 52). Ta metoda treba prokričiti put u onostranost postvarenog realiteta, ona treba da bude ono što posreduje izlaženje iz neposrednosti građanskog realiteta i tako je uperena protiv svakog pristupa koji se prema postojećem odnosi pozitiv-

no, bez obzira na to je li to građanska znanost, filozofija ili tadašnji marksizam — austromarksizam, revizionizam, marksistički pozitivizam koji nastupa sa zahtjevom da se marksizam shvati kao 'čista znanost činjenica' i tako je blizu tome da izgubi revolucionarnu bit Marxova djela i metode i nepovratno zapadne u 'neposrednost' građanskog realiteta.

Metodičku bit historijskog materijalizma Lukács određuje kao problem konkretnog totaliteta. (Ta kategorija predstavlja ključnu kategoriju u Hegelovoj »Znanosti logike II«, u poglavlju o apsolutnoj ideji, a kasnije u Marxovim metodičkim refleksijama »U uvodu u kritiku političke ekonomije«. Nasuprot bilo kojem drugom pristupu i kategoriji, za Lukácsa je »konkretni totalitet prava kategorija zbilje« (str. 63). Bit Marxove materijalističke dijalektike za Lukácsa je, različito od Hegela, u tome što je Marx »pokazao i metodički učinio plodnim realni supstrat povijesnog razvitka« (str. 72), što je, drugim riječima, krajnom dosljednošću doveo do kraja povijesnu tendenciju koja se nalazi u Hegelovoj filozofiji. Time je »Marxova kritika Hegela samo nastavljanje i daljnje provođenje Hegelove kritike Kanta i Fichte« (str. 72). Ovim određenjem 'realnog supstrata povijesti' inzistiranjem na tome da je Marx zbiljski prevladao, u Hegela neprevladani dualitet mišljenja i bitka, teorije i prakse, subjekta i objekta, preobrazivši Hegelovu »spoznaju o materiji u samospoznaju **ove materije, ljudskog društva**«, materije ljudskog društva«, dakle određenjem bitka povijesnim ili tvrdnjom da je »srž bitka društveno događanje« (str. 75 izrekao je Lukács povijesnu i revolucionarnu bit metode historijskog materijalizma; ona je neposredno uključena u samo povijesno zbivanje koje sada postaje raspoloživo za preobrazivačku praksu, za revolucioniranje; ona je, tako reći, na dispoziciji subjekta koji se treba odrediti. U potrazi za tim subjekt-objektom, a u bojazni od Feuerbachovog antropologizma od kojeg se distancirao već Marx, Lukács poseže za proletarijatom kao subjekt-objektom.

Takvo konkretiziranje ili materijaliziranje dijalektike u kojem on pri govora već Hegelu, a još više En-

gelsu, što dijalektiku primjenjuju i na prirodu, čime je po njegovu mišljenju ugrožen njezin revolucionarni karakter (pri definiranju dijalektike, misli Lukács, Engels je previdio njezino fundamentalno određenje — »dijalektički odnos subjekta i objekta u povijesnom procesu«), daje onda za pravo na primjer K. Löwithu da u svojem djelu »Kritik der christlichen Überlieferung« interpretira, zapravo paradoksalno etiketira Marxovo mišljenje kao 'praktički ili materijalistički idealizam', kao subjektivnu filozofiju, kako on određuje cijelu zapadnu filozofiju od Descartesa pa nadalje, koja je po njemu cjelokupna zapala u kršćansku tradiciju, tako da ne može doprijeti do doživljaja i pojma prirode kakav tematizira grčka filozofija. Tu je dakle mjesto prigovora koji Lukács upućuje sam sebi kao zastavljanje, u Marxa doduše neeksplicitne, problematike prirode.

S obzirom na Lukácsevo metodičko tematiziranje problematike historijskog materijalizma i odnosa Hegel — Marx radikalno se postavlja pitanje pravog Lukácseva filozofskog ishodišta. Bez obzira na to što se on eksplicite opredjeljuje za historijski materijalizam, materijalističku dijalektiku kao jedini mogući primjereni pristup povijesnoj zbilji — njegovo oduševljenje za tu metodu ide toliko daleko da tvrdi »Tako nam Eshil i Shakespeare u svojim slikama obitelji daju toliko duboke i ispravne slike o društvenim prevratima svoga vremena, da nam je tek sada uz pomoć historijskog materijalizma uopće postalo moguće teorijski doseći taj stvaralački uvid« (str. 265—6) — postavlja se pitanje koliko je on, na Marxovu tragu, Marxu primjeren, ali ipak samo marksist. Pitanje je ne pokazuje li njegov čisti metodološki pristup Marxu i njegovu djelu — odnosno građanskom društvu — jednu sasvim drugu povijesnu, a time i filozofsku provenijenciju. To je pitanje osobito aktualizira uvidom u njegovo tematiziranje prave filozofske problematike, gdje se on s podjednakom lakotom poziva na Hegela kao i na Marxa, na Emila Laska kao i na Edmunda Husserla, na Kanta, i kao i na

Rickerta. Takvom očišćenom, naprosto metodološkom pristupu, kao da temeljni stavovi pojedinih filozofija nisu nikakva prepreka, ne pomućuju njegovu u osnovi *neutralni* pristup koji se *naknadno*, već u izvedbi opredjeljuje za povijesnu misiju Marxa i cijeli njegov pristup suvremenosti. Zbog toga je on jednako toliko hegelovac koliko i marksist, neokantovac kao i lenjinist. Sva ta stanovišta omogućavaju mu da svoju temu mnogostruko osvijetli, ali ne i da je konzistentno i sistematično izvede. Drugim riječima. Lukácsjev prigovor »Povijesti i klasnoj svijesti« — »Moj je interes tada bio usmjeren na Marxa 'sociologa' gledanog kroz metodološke naočale na koje su obimno utjecali Simmel i Max Weber« (str. 8) — treba uzeti ozbiljno. Ne samo to. Ona filozofski heterogena osnova s koje zapravo Lukács polazi u raspravu sa zbiljom i 'oblicima subjektivnosti' ima za posljedicu to da taj njegov razmatrani materijal i *ne može* zadovoljiti zahtjevu za sistematičnošću i znanstvenom potpunosti, već *zahtijeva* 'utemeljenje'. izvanjsko, 'tehničko' prikupljanje u već spomenutoj konstrukciji. Upravo zbog toga njemu nije uspjelo, bez obzira na to koliko je svjestan potrebe za jedinstvom predmeta i metode i koliko se poziva na Hegela, da realizira Hegelov filozofski moto — da sama stvar treba progovoriti, tj. »da dijalektika bude metoda svake stvari same«. Nije mu uspjelo da realizira zahtjev svakog velikog mišljenja — jedinstvo metode i njezina izvođenja.

Ove opaske, poslije svih drugih već izrečenih, ne namjeravaju na bilo koji način umanjiti, negirati ili obezvrijediti ovo djelo. Njegove zasluge u povijesti mišljenja ostaju nepobitne, ali to ne znači da samo djelo ne treba pokušati ponovo definirati. Lukácsovo poštovanje, nezablažanje novih filozofskih stanovišta Marxu je najprimjerenije; i on je u svojem djelu sabrao sve one povijesne i filozofske tendencije koje je doživio kao nove i suvremene. Lukácsjev bi se nedostatak sastojao u tome što te tendencije nije uspio potpuno svladati i ugraditi ih u svoje mišljenje. On sam postupao je primjerenom duhu ovog vremena koje ne dopušta nijednom sadržaju da ostane prikriven

i neiskazan. Ta je sudbina, makar tek poslije pedeset godina, zadesila i ovo njegovo djelo. Nova izdanja o tome rječitije govore. To je jedno od onih djela koja upozoravanjem na sebe zapravo upozoravaju na put kojim treba krenuti, a ne na mjesto na kojem bi trebalo ostaniti. Čini se da je to opća osobina filozofije na početku ovog stoljeća koju je Max Scheller — iako u šali — dobro odredio, nazvavši sebe putokazom, koji kao ni jedan putokaz, ne kreće onamo kamo pokazuje.

Hotimir Burger

ANTROPOLOGIJA DOKOLICE

Jean Fourastié:

»DES LOISIRS POUR QUOI FAIRE?«

Casterman, Pariz, 1970.

Danas, kada brojne teoretičare društva zabrinjava čovjekova sudbina, kada su nejasni ciljevi prema kojima čovječanstvo smjera, knjiga J. Fourastiéa »SLOBODNO VRIJEME: ČEMU?« još je jedna potvrda zabrinutosti za čovjeka sutrašnjice. Fourastiéa bismo mogli nazvati futurologom jer i u drugim djelima često upravlja svoja razmišljanja i analize na budućnost, koja je uvijek nastavak prošlog i sadašnjeg, ali po svojim bitnim oznakama i nešto specifično, novo, samosvojno. (Našoj je javnosti ovaj autor prezentiran knjigom »Civilizacija sutrašnjice« u izdanju »Naprijeda« 1968. godine).

Budući da se slobodno vrijeme u suvremenoj sociologiji nedvosmisleno vrednuje kao bitni element čovjekove realnosti, kao dio cjelokupnosti ljudske egzistencije, kao način čovjekova bivstvovanja, Fourastié — usredotočen na čovjekovo sutra — nije stoga mogao predvidjeti problem čovjekove dokolice.¹ U navedenom djelu dokolica tako postaje dominantan problem neodređene budućnosti, a njezino antropološko određenje i značenje osnovna autorova preokupacija.

Već u Uvodu Fourastié inzistira na »promjenama ličnosti koje dokolica dopušta, ali isto tako zahtijeva« (str. 12). Te promjene prate, pod naletima dokolice, promjene u ekonomici i u društvu u cjelini, ali se na njih samo usputno osvrće.

Definirajući dokolicu Fourastié parafrazira poznatog teoretičara slobodnog vremena J. Dumazediera: »dokolica, to je slobodna aktivnost kojom se svatko može ili ne mora baviti i izabrati između velikog broja mogućnosti« (str. 12). Ali raznolikosti mogućih dokolice isto su tako nebrojene. Problem nastaje kada i što treba izabrati. Nova sloboda, sloboda u dokolici postaje izazov, čovjeku se pruža prilika da se ili kreira ili destruiira. Da bi prevladao moguću zbrku od raznolikosti dokolice, Fourastié ih pokušava klasificirati (i ublažiti formalne poteškoće) na: »individualne ili kolektivne dokonca, zabavljačke, na one koje odmaraju, razonođuju ili nas formiraju; na aktivne ili pasivne, psihičke ili kulturne, na potrošačke ili produktivne itd. (str. 13).

Određujući dokolicu Fourastié postavlja pred nas problem smisla ljudskog postojanja. »U dokolici čovjek je sam pred svojom sudbinom, upućen na samog sebe, sam se usmjerava i odlučuje o sebi« (str. 14). Ako bi dokolica trebala biti sloboda, produblivanje ličnosti, njezina bi istinska zadaća bila da nas pouči ljudskom življenju i da postigne u nama fizičku, moralnu i intelektualnu ravnotežu. Autor je svjestan da je veliko umijeće u domeni slobodnih odluka sačuvati duh inicijative, inovacije, znati se radovati i zadovoljiti, jer »dokolica istinu nije neaktivnost; to je zani-

¹ Postoje uočljive terminološke teškoće u određenju pojмова slobodno vrijeme, dokolica, rekreacija i sl. Često puta se različiti termini upotrebljavaju za isti pojam. Francuski termin loisir prevodit ćemo s riječi dokolica. Dokolica za nas pretpostavlja slobodno djelovanje, aktivnost u slobodnom vremenu, a slobodno vrijeme terminološki označava vrijeme oslobođeno od obaveznog rada. Mnogi sociolozi koriste ta dva termina kao sinonime.

manje koje traži razmišljanje, napor, kako bi bila zdrava i uravnotežena« (str. 51). Stoga često ne znamo što hoćemo, a još manje što bi bilo najbolje učiniti.

Odnos rad — dokolica Fourastié kompromisno rješava. Tačno je da nije dovoljno smanjiti trajanje rada da bismo dobili valjanu dokolicu, jer broj oslobođenih sati ne znači ništa sam po sebi, osim kvantitativno određenje. Ako je suvremeni rad ispunjen prisilama, a on to jest, trebalo bi u slobodnom vremenu dopustiti svu spontanost čovjekovu djelovanju. Na žalost, tendencija je da se u vremenu oslobođenom od rada prenesu loše navike svakodnevnog života; efikasnosti u radu odgovara efikasnost u slobodnom vremenu, dosadi od rada dosada u slobodnom vremenu. Ludilo se dokolice nastavlja na ludilo rada i sveukupnog svakodnevnog života. U dokolici i u radu čovjek se troši, ne pronalazi se. Harmonično bi rješenje bilo u slabljenju nesklada između ropskog rada i anarhičnih dokolica, u dopunjavanju, a ne u suprostavljanju tih dvaju sadržaja, u kreiranju rada bogatog slobodama i inicijativama i vrijedne dokolice. Ali (to sudbonosno *ali!*), dok rad bude neljudski, intenzivan, dok ne bude prilagođen čovjekovim prirodnim ritmovima, dokolica treba biti sfera čovjekove kompenzacije za rad koji ostaje tegoba.

Ne mogavši izaći iz suvremenog stanja zapadnog duha, futurolog Fourastié ostaje neprecizan, neodređen. On se miri s činjenicom da rad ostaje prostor gdje se pojedinac ne realizira i ne može se realizirati, dok u slobodno vrijeme, tačnije u dokolici treba dati podjednako svima uvjete da su ljudski potvrde.

Tehnički progres omogućava povećanje potrošnje, ali to povećanje postaje nezaustavljivo. Problem više nije, barem u industrijskim zemljama, u povećanju proizvodnje nego u pronalaženju kompromisa između kontradiktorne čovjekove aspiracije: povećanje životnog standarda i poboljšanje načina života. Kako, dakle, da postignemo ravnotežu između htijenja, mogućnosti i opasnosti koje pri-

jete čovječanstvu kad je disproporcija između čovjekovih materijalnih moći i njegove sposobnosti da predvidi posljedice njihove upotrebe tako očita i daje današnjoj fazi ljudske povijesti dramatski karakter.

Fourastié se zalaže da se u budućnosti kreira takva realnost koja će po svojim temeljnim značajkama biti ljudska. Navest ćemo samo neke elemente te zamišljene budućnosti. Dominantna će crta biti svestrano unapređenje čovjeka. Svatko će imati pristup u kulturu, obrazovanje, u sve ono što omogućava slobodni razvitak svakog pojedinca. Škole neće pripremati polaznike samo za određenu struku, one će biti istodobno priprema za rad i za dokolicu, za uživanje u kulturi.

Ne bi trebalo davati samo znanja o kulturi, o umjetnosti, već pripremati učenika za uživanje u kulturnim vrijednostima, razviti im znatiželju, želju da se informiraju, da posjeduju radost spoznavanja i istraživanja. Treba ih naučiti gledati, razumijevati, meditirati, pitat se. Škola, ukratko, mora naučiti živjeti.

Kako će rad u budućnosti biti još zgusnutiji i stručniji, nove će tehnike promijeniti »tržište« zanimanja. Automacija i intervencija računara izazvat će te izmjene. Rast će potreba za novim vrstama kvalificiranih tehničara, što ne znači da će druga zanimanja iščeznuti, jer zahtjev za novim egzaktnim znanjima ne smije ugroziti humanističko obrazovanje.

Čovjeku sutrašnjice bit će prijeko potreban prirodni ambijent jer je suvremena civilizacija otrgnula čovjeka od prirodnog, za čim on iskonski teži. Upravo u dokolici vratit će se prirodnome, lijepome.

Naveli smo samo neke pozitivne pojave koje bi mogla donijeti sutrašnjica, makar u Fourastiéovu tekstu prevladavaju negativni aspekti ljudskih postupaka, koje on naslućuje i u budućnosti. U njegovim pretpostavkama kriju se osnovne kontradikcije. Naime, ukoliko prevladaju navedene pozitivne pojave, one će nužno morati potiskivati mnoge otuđenosti koje su već danas prisutne. Pitanje je sa-

me ravnoteže. Bude li čovjek mogao doseći vrijednosti navedene u knjizi, kultivirati i humanizirati svoju ličnost, samim će tim potisnuti i otuđena stanja u kojima se danas nalazi a koja Fourastié projicira u budućnost.

Knjiga »SLOBODNO VRIJEME: ČEMU?« napisana je s namjerom da nas potakne na razmišljanje, što i sam autor ističe o slobodnom vremenu, o značenju dokolice, o nestabilnostima suvremene civilizacije, o mogućim izlazima, o ljudskoj sudbini itd. Izdvojili smo, po našem mišljenju, samo najrelevantnija autorova razmišljanja. Vrijednost knjige ne dolazi u sumnju. Kritični smo prema mnogim nepročišćenim tezama, i predloženim rješenjima. Fourastié daje jednu humanističku (koja nije lišena intelektualizma), ali ipak tehnokratsku soluciju. On se zalaže za teorijsko rješenje raskoraka između rada i dokolice, ali ne vidi kako ga je moguće praktički prevladati. Mnoge teze postaju fikcija, utopija. Zatvara se krug pa i njegov futurizam ostaje nedostatan. Ne zadire u bitne elemente strukture društva. Jedino bi tada društvene vrijednosti mogle imati i nove dimenzije. Fourastié ne predviđa kolektivno stvaranje, pa čemu onda toliko napora da se kultivira i humanizira ličnost. Na jednom mjestu govori o tome kako društvo mora stvoriti nove oblike društvenog bića, koji će moći dati zaostalom, neadaptiranim, prosječnim ljudima, masama, poštovanje samih sebe i drugih, ali zaključuje da svi ipak ne možemo činiti povijest. Znači, masa ne može biti aktivna. Njome će u budućnosti vladati anonimni autoriteti i mehanizmi stvoreni izvan nje.

Dakle otuđenost pojedinca nastavlja se u radu i u njegovim slobodnim trenucima. On će i nadalje biti neinformiran, neformiran i nužno pasivan. Pitamo se, ako sve više oslobađamo ljudsku energiju a ne usmjeravamo je na kreaciju u novim društvenim uvjetima, ne vodi li put povijesti u katastrofu, u destrukciju?

Tena Martinić

PRILOG NACIONALNOM PROFILIRANJU POLITIČKE ZNANOSTI U NJEMAČKOJ

Hans Maier,

POLITISCHE WISSENSCHAFT IN DEUTSCHLAND

Aufsätze zur Lehrtradition und Bildungspraxis

Izdavač:

R. Piper et Co, München, 1969.

Znanost je po svojoj biti općeljudska i proizvod kolektivnog nastojanja pripadnika svih ljudskih zajednica. Pa ipak je pogrešno dapače i promašeno ne uvidjeti da su sve znanstvene discipline pozvane da svojim specifičnim jezikom govore prije svega o konkretnoj problematici struke, kako se ova pojavljuje i osebujno konfigurira pod djelovanjem osobitih geografskih, povijesnih, socio-ekonomskih i drugih činitelja koji nekoj kulturnoj sredini ili društvenoj grupi daju osobit kolorit. Tako za sve društvene, pa time i političku znanost vrijedi pravilo da će ona svoju općeljudsku i međunarodnu prirodu najbolje potvrđivati svojim primjerenim odnosom prema specifičnoj problematici nacionalne sredine iz koje pristižu, znanstveni doprinosi, pa, štaviše, ukoliko i opću metodološku problematiku formuliraju iz svog specifičnog kulturnog ugla. Sažetije, a time možda jednostranije kazano: politička znanost neke nacije to je više internacionalno relevantna, koliko je više nacionalna.

Stvaralački najagilniji pripadnici mlađe generacije politologa SR Njemačke potrebu, izloženim premisama uvjetovano govoreći, *nacionalnog* profiliranja znanosti kojom se bave osjećaju kao jedan od svojih najurgentnijih zadataka. Više nego dvadesetogodišnja obnova demokracije u SR Njemačkoj bila je, kako je poznato, pod snažnim utjecajem političke misli i prakse onih zapadnih zemalja, prije svega Sjedinjenih Američkih Država, koje su, uostalom na osnovi obustrano potpisanih ugovora s novonastalom zapadnonjemačkom državom, najodsudnije i utjecale na opću poli-

tičku orijentaciju Savezne Republike. Dakako, to nije moglo ostati bez utjecaja na oblikovanje i orijentaciju političke znanosti u toj zemlji: institucionalno, problematski i pedagoški. Može se slobodno reći da je njemačka politologija poslije drugog svjetskog rata bila pod jakim utjecajem američke, kao što je zapadnonjemačka politika, sve do najnovijih dana, bila pod *predominantnim* utjecajem američke politike. Tome su osobno pridonijeli i oni politolozi njemačkog porijekla koji su u svoje vrijeme pred Hitlerom bježali u Ameriku da bi se poslije poraza fašizma vratili u domovinu.

Daleko od toga da bi plodonosne aspekte utjecaja toliko impresivno razvijene američke politologije bez opravdana razloga zanemarili i zapostavili, a više zato da ukažu na nedostatan istraživanja i osvijetljena vrela, motive i doprinose vlastite tradicije, pojedini ugledni njemački politički znanstvenici objavljuju nove priloge njezinoj reinterpetaciji. Za ovo nastojanje indikativna je i zbirka članaka relativno mladog (rođ. 1931) ordinariusa Visoke škole za politiku u Münchenu Hansa Maiera pod naslovom *Politička znanost u Njemačkoj*.

U prvom dijelu knjige tiskani su prilozi povijesti nastave političke znanosti u Njemačkoj. Toj temi, međutim, striktnije su posvećeni članci *Nastava politike na starijim njemačkim sveučilištima*, *O položaju političke znanosti nakon drugog svjetskog rata* i *Akademsko obrazovanje nastavnika društvenih znanosti*, a preostala dva članka *Hegelov spis o ustavu Reicha* te *Max Weber i njemačka politička znanost* više su teoretski doprinosi povijesti političkih doktrina u Njemačkoj.

Drugi dio knjige posvećen je priložima socijalnoj povijesti i političkog obrazovanja. Nomenklatura je i ovdje uvjetna. Bliži naslovljenoj podtemi su prilozi *Staro njemačko učenje o državi* i *zapadna politička tradicija* i *Gradanin u poglavarskoj državi* (Obrigkeitsstaat) i *Problemi demokratske tradicije u Njemačkoj*, a članci *Pravna država i ustavna prava u mišljenju modernog razumijevanja slobode* i *Reforma u demokraciji*, premda utemeljeni na povijesti njemačkih poli-

tičkih ideja, iznad svega su aktualno intonirani.

Na kraju knjige, u obliku posebnih dodataka uvrštene su povijesne skice razvoja političke znanosti i, za sve njemačke propedeutičke kompendije karakteristične, upute o studiju politologije u Njemačkoj.

Nećemo se detaljnije osvrtni na sadržaj pojedinih priloga, već ćemo rezimirati samo najbitnije intencije i pouke ove zbirke radova prof. Maiera, obzirno slijedeći formulacije koje im je sam on dao.

Nasuprot raširenoj predrasudi da je politička znanost u Njemačkoj poslijeratni anglo-američki uvozni artikl, Maier ističe da je instaliranje katedri za političku znanost na njemačkim sveučilištima početkom pedesetih godina ovog stoljeća stvarno obnova sveučilišne prakse u njemačkim zemljama između 15. i 18., a djelomično i u 19. stoljeću. U 16. i 17. stoljeću politika je konstitutivni dio opće filozofske prednaobrazbe. Za temelj nastave o *res politicae* (ova terminologija još odjekuje u akademskom nazivu *doctor rerum politicarum*) osnovni su Aristotelovi etički i politički spisi, a raspravljanjem dominiraju pitanja smisla i etičke svrhe države i vladanja (sve do Kanta katedre u nazivu sadrže *professio Ethices vee Politices*).

Uz opću Znanost o državi predaju se od retorike razriješana povijesna znanost i statistika, a njeguje prirodno-pravna publicistika. U 18. stoljeću njemačko političko mišljenje, kao i nastava politike odvijaju se u znaku kameralistike i tipično njemačke *Politikwissenschaft*. Naglasak je na tehničkom umijeću vladanja.

Iako je do kasnog 18. stoljeća njemačka politička misao bitno konzervativna i premda je tadašnja politička znanost prije svega *znanost dobrog poretka*, Maier se bori da dokaže kako jaz između engleskog liberalizma i francuske demokratske političke teorije na jednoj i tobožnjeg njemačkog državotvornog konzervatizma nije opravdano iskopavati. On drži da se moraju osvijetliti i uvažiti doprinosi ustavopravne i socijalne znanosti u Njemačkoj demokratskim oblicima života na Zapadu. Tradicija njemačke kneževske države i u njoj

njegovan politička misao pružaju, misli Maier, prve poticaje modernoj državi blagostanja, u kojoj kategorija *slobode* od države ustupa mjesto kategoriji *slobode* za državu su-čovje-čanske obaveze na pomoć i konstruktivan doprinos unutar uvjeta industrijskog i masovnog društva. Misao da sloboda nije protupojam nego kom-relativni pojam institucionalnom — duguje suvremenost i njemačkoj političkoj tradiciji.

Postupno diferenciranje nekadašnje znanosti *res politicae* na zasebne (pravne, ekonomske, socijalne) discipline, kakva se odvija u 19. stoljeću, prema cjelini tradicije tako ipak izgleda epizodičnim. Činjenica da se nakon dominacije pozitivistički redigiranim i razvijanim pojedinačnih disciplina, nakon iskustva s modernim totalitarizmima, a u duhu filozofskog promišljanja temelja ljudskog tu-bitka dvadesetih godina, iznova postavljaju i rasvjetljavaju klasična pitanja smisla i svrhe politike i političkog govora nam o tome da bitni motiv nekadašnjeg jedinstva etičke i političke problematike nije zaboravljen i da ga u novim uvjetima treba iznova afirmirati.

Tragajući za svojom tradicijom, tako politička znanost (u singularu) stvarno traga i za svojim predmetom. Usporedo upotrebljavani niz termina za isti pojam (Politische Wissenschaft, Wissenschaft von der Politik, Wissenschaftliche Politik, Politologie) i u Njemačkoj ukazuje na još uvijek prisutne elemente stanja improvizacije, koje znanost još nije preživjela. Potreba za rehabilitacijom izgubljene veze između političkih disciplina prema osvojenim terenima u pravnim, gospodarskim i društvenim znanostima neuralgična je i delikatna. Taj se problem, smatra Maier, može riješiti ne uz imperijalističko presezanje politologije za drugim, definiranim i prakticiranim područjima, već uz suradnju s njima. Tako se primjerice politička znanost ne iscrpljuje političkom sociologijom, niti znanošću o upravi, niti filozofijskim učenjem o poretku. Bitan je za političku znanost njezin »integrirajući karakter« (E. Frankel), a on je dat u njezinu, uza sve prijepornosti strogog definiranja,

nesumnjivo priznatom predmetu koji se zove: zbiljnost političkog u modernom društvu. Dakako da se zbiljnost ne iscrpljuje gomilanjem empirije, jer se svako pravo istraživanje političke zbiljnosti odvija pod uglom smisla i svrhe političkog, tj. čovjeka dostojnog društvenog života. Osim opsegovne širine Maier tako zagovara »vertikalnu filozofijsku dimenziju političke znanosti«. U njemačkoj se osobito naporima Voegelina, Rittera i drugih objelodanilo da modernistička empirijska istraživanja poretka i moći nisu nipošto dostatna, da bi bez daljnjeg apsolviranja prividno apsolviranu problematiku stare političke znanosti.

Definiranje (ili redefiniranje) predmeta neizvedivo je u »splendid isolation« spekulacije, nezavisno od prakse. To biva očitim čim se pokušaju definirati tako temeljne kategorije političke znanosti kao što su primjerice, sloboda, demokracija, reforma. Poziv političke znanosti u SR Njemačkoj osobito je naglašen u kontekstu obnove demokracije u toj zemlji, pa je postalo već poslovičnim da se pojam političke znanosti veže za pojam demokracije. Od politologije se u Njemačkoj očekuje da potpomogne proces stabilizacije demokracije, kako Savezna Republika ne bi doživjela sudbinu vajuarske. To znači da je osobiti zadatak političke znanosti u Njemačkoj borba protiv iracionalizma u politici, protiv desnog i lijevog ekstremizma. Prof. Maier pripada onim njemačkim političkim znanstvenicima koji su se na tom zadatku angažirali, zagovarajući znanstveno premišljene socijalne reforme u svim područjima života. On smatra da je pravi poziv političke znanosti da političke odluke pripremi, alternative učini jasnim, rizike kvantificira, ali nije njezino da **političko** apsorbira u scijentističkom i tehničkom. Znanost ne treba da postane tehnologijom ili sluškinjom tekuće politike, u magnetskom polju koje se i samo instrumentalizira u »stavove« i »tendencije«. Što se tiče veoma konkretnog pitanja o sadašnjem utjecaju političke znanosti na javni život i javne odluke u Njemačkoj, prof. Maier ga smatra (kao da živi u našoj vlastitoj sredini) veoma skromnim.

Znanost koja još uvijek traga za tradicijom i za predmetom prirodno nije stekla sigurnost usidrenosti u sam akademski život. U tom pogledu njemačka politička znanost ipak brzo kroči naprijed. Premda prve osnovane ranih pedesetih godina, katedre političke znanosti na sveučilištima brzo su se množile (od 1957—1962. broj im je podvostručen), tako da danas postoje na svim sveučilištima. Osvojivši interfakultetski status postupno se razvijaju i u natfakultetske ustanove (Otto Suhr Institut u Berlinu, Geschuwirster Scholl Institut u Münchenu). Premda se politološke katedre i instituti u akademskom svijetu tu i tamo još tretiraju kao kukavičja jaja (izraz prof. Maiera), njihova ekspanzija i dalje je u toku. A diplomirani politolozi (formalne diplome daju samo visoke škole u Berlinu, i Münchenu, a drugdje su politološke katedre uglavnom u sklopu fakulteta gospodarskih i socijalnih znanosti — WI — SO) za sada se zapošljavaju bolje od sociologa, dok ih pravnici motre prijekim okom.

Time završavamo prikaz ove zbirke članaka i studija, kojih eminentno **teoretski** sadržaj nismo ni izdaleka referirali. (Osobito studija o Maxu Weberu vrijedna je kao »studija slučaja« znanstvenika koji u svom djelu egzemplarno sjedinjuje, nerazriješeno i proturječno, antitezu »stare« i »nove« političke znanosti.) Osvrnuli smo se tek na najbitnije okosnice oko kojih se raspravljanje odvija, da bismo time ukazali na jedno nastojanje, koje i nama ovdje i danas može poslužiti primjerom. Bez osvjetljenja vlastitog povijesnog ishodišta, bez artikulacije predmeta, bez prave veze s praksom (praksi ekstremističke fraze koja transcendirira postojeće u spekulaciji, stvarno bremzajući svaku postupnu i uravnoteženu reformu, Maier ne ukazuje velika poštovanja), bez čvrstog mjesta u sistemu akademskog rada i života dakako da se ne može normalno rasti i napredovati. Da bi se sve to zadobilo, potrebno je mnogo pojedinačnog i kolektivnog zalaganja.

Ivan Babić